

COTIDIAN ȘI LOISIR – PETRECEREA TIMPULUI LIBER ÎN VREMEA MARELUI RĂZBOI

GHEORGHE NEGUSTOR

ORDINARY LIFE AND LEISURE –SPENDING THE SPARE TIME DURING THE GREAT WAR

Abstract: *Although it seems impossible to put together two terms, with such a different significance, both through the sensibility occurrence and through the inferences and the consequences of the two phenomena, death and leisure represent a constant of the First World War. Therefore, the war, besides all the mischief and tragedies it raised, it also had moments in which the normality and the human being strength of character expressed through ignoring and voiding death from the ordinary life, even if for few moments. The festal and the amusement of the great conflict take place, like an action which always happens, in the individual intimacy, forced by war, to a stronger social life – the soldiers' family is substituted by the fellow soldiers, the refugees hardly find a space in the crowded dwellings from Moldova.*

Facing every moment the darkest thoughts and fears, the fear given by the death imminence, they didn't stop the relief the soldiers from the lines showed in different ways, for creating a psychological state of the necessary pass by the unhappy situations the war brought. The cheer sprung from nowhere, one joke told by a fellow, a funny story told by another, they had a more positive effect than we can imagine today.

Rezumat: *Deși pare a fi de neimaginat a pune alături doi termeni cu o semnificație total diferită, atât prin sensibilitatea manifestării, dar, și prin implicațiile și consecințele celor două fenomene, moartea și loisirul reprezintă o constantă a primului război mondial. Așadar, războiul, pe lângă toate neajunsurile și tragediile ce le-a provocat, a avut și momente în care normalitatea și tăria de caracter a ființei umane s-a manifestat prin ignorarea și expulzarea din cotidian, măcar pentru câteva momente, a morții. Festivismul și distracțiile marelui conflict își fac loc, ca și o constantă a vremii,*

în intimitatea individului, obligat de război la o viață socială tot mai pronunțată – familia soldaților este înlocuită de către camarazi, refugiații își găesc cu greu un loc înghesuit în locuințele aglomerate din Moldova.

Confruntat în fiecare clipă cu cele mai sumbre gânduri și neliniști, spaima provocată de iminența morții, nu au oprit spiritul de destindere al soldatului aflat pe front să se manifeste în diverse moduri, pentru a creea starea psihologică necesară trecerii peste situațiile nefericite provocate de război. Buna dispoziție venea pe nesimțite, o glumă spusă de un camarad, o povestioară hazlie spusă de un altul, aveau un efect mult mai benefic decât ne-am putea închipui noi astăzi.

Keywords: First World War, death, fellows, holidays, parties.

Cuvinte-cheie: Primul Război Mondial, moarte, camarazi, sărbători, petreceri.

Deși pare a fi de neimaginat a pune alături doi termeni cu o semnificație total diferită, atât prin sensibilitatea manifestării, dar, și prin implicațiile și consecințele celor două fenomene, *moartea* și *loisirul* reprezintă o constantă a primului război mondial.

Desigur, prima problematică ce se evidențiază sub forma sa interogativă este aceea dacă și cum putem reuși să conturăm o imagine comună a celor două fenomene care s-au manifestat în timpul războiului? Cum putem vorbi de timp liber și distracții într-o perioadă în care bolile, epidemiile, spaimile colective și individuale, psihozele și numeroasele victime ale războiului reprezintă realitatea unei perioade în care sensibilitatea umană este greu încercată? Răspunsul la aceste întrebări îl putem obține cu ajutorul noilor abordări metodologice oferite de către istoriografia occidentală. Accentul pus pe interdisciplinaritate, noile instrumente propuse de *istoria culturală* ne oferă o altă perspectivă de lecturare a surselor și, încercarea de a evidenția complexitatea implicațiilor ce le-a provocat prima conflagrație mondială devine mult mai pertinentă.

Bogația materialului documentar și memorialistic despre viața cotidiană din perioada războiului ilustrează tabloul unei societăți care, deși, greu încercată de război, nu-și pierde bucuria de a trăi puținele momente libere într-un mod cât mai plăcut. Astfel, vedem ofițeri și soldați jucând cărți sau cântând împreună în timpul puținelor clipe de liniște oferite de dușman, povestirile și întâmplările hazlii spuse în tranșee provocau buna-dispoziție înaintea unei lupte, „lumea bună” a orașelor frecventa cluburile deschise până seara târziu, teatrele, cinematografele etc. Este confirmarea a ceea ce istoricul clujean Toader Nicoară afirmă, referitor la perioadele tensionate din cadrul unei societăți: „Orice societate, oricât de asediată de pericole, beneficiază uneori de momente de liniște, relaxare, resemnare”¹.

¹ Toader Nicoară, *Din distracțiile societății de curte în țările române. Vânători și plimbări domnești în sec. XVII și XVIII*, în *Caiete de Antropologie Istorică*, Anul VI, nr. 1–2 (10–11), Ianuarie – decembrie, 2007, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 57.

O lecturare a *memoriilor și jurnalelor* de război ne oferă posibilitatea să surprindem psihologia individului în fața situației dificile de pe front, dar, și a atitudinii în fața morții. Obişnuința cu pericolul iminent a făcut ca soldatul să privească altfel moartea, o glumă bine-zisă avea darul să destindă atmosfera foarte încordată dinaintea unei lupte, iar un ofițer bun se cunoștea și în astfel de momente. Pe lângă aceste memorii și jurnale, cel care dorește să surprindă manifestările cotidianului în perioada din vremea marelui război, are la îndemână diverse surse de analiză: *afișele și invitațiile* la teatru, film sau baluri, *autorizațiile* de funcționare a unor cluburi sau cercuri militare de distracții, *comunicatele oficiale și permisiile* ce asigurau perioade mai scurte sau mai lungi de timp pentru odihnă și relaxare etc. Ancheta acestor surse va scoate în evidență o altfel de istorie a războiului, o istorie în care moartea și grijile cotidiene sunt expulzate pentru câteva momente, este o *istorie a timpului liber*, încadrată în concepția generală despre acest fenomen, definită astfel: „O istorie a timpului liber presupune stabilirea legăturilor cu formele istorice de dominație, reală și simbolică, sesizarea subtililor relații cu viziunile despre diferitele forme de activitate socială, cunoașterea mutațiilor petrecute în reprezentarea duratei, a distribuției diferitelor timpuri sociale, subtilitatea ierarhiei și confruntării dintre timpurile sociale, dar se leagă și de drepturile omului (acela de a fi fericit), pe care secolul al XVIII – lea le-a încurajat în mentalitatea societăților europene”².

Așadar, războiul, pe lângă toate neajunsurile și tragediile ce le-a provocat, a avut și momente în care normalitatea și tăria de caracter a ființei umane s-a manifestat prin ignorarea și expulzarea din cotidian, măcar pentru câteva momente, a morții. Festivismul și distracțiile marelui conflict își fac loc, ca și o constantă a vremii, în intimitatea individului, obligat de război la o viață socială tot mai pronunțată – familia soldaților este înlocuită de către camarazi, refugiații își găsesc cu greu un loc înghesuit în locuințele aglomerate din Moldova.

Expunerea unor scene și momente ale petrecerii timpului liber, manifestări ale umorului în vecinătatea morții, activități în care *timpul sacru și cel profan* este trăit în mod individual sau la nivel colectiv, considerăm că sunt sugestive pentru a oferi un tablou al vieții de pe front. În acord cu istoricul Constantin Kirițescu putem afirma că individul a simțit imediat urmările nefaste ale războiului și din punct de vedere al petrecerii timpului liber: restricții de tot felul, cafenelele și alte spații dedicate discuțiilor și întâlnirilor dintre prieteni se închid rând pe rând din considerente de siguranță, ele fiind „centre de fabricație a știrilor false și a palavrelor nefolositoare”, așa cum se exprimă istoricul mai sus amintit. Spectacolele se restrâng foarte mult și merg până la a se închide definitiv,

² Simona Nicoară, *Pentru o istorie a loisirului (editorial)*, în *Caiete de Antropologie Istorică*, Anul VI, nr. 1 – 2 (10–11), ianuarie – decembrie, 2007, Editura Accent, Cluj-Napoca, p. 10–11.

„bodegile” li se alătură și ele celorlalte spații publice și cele mai multe își trag obloanele, așa cum o cere buna cuviința, fiind interzisă „debitarea băuturilor”³.

Distracții și moravuri ușoare

În teritoriul ocupat de către germani, spectacolele de teatru se reduceau la atragerea populației românești de partea cauzei nemțești, se pare că fără prea mare succes: „A fost mic numărul artiștilor români cu oarecare reputație care, împinși de nevoia existenței, au primit să joace în fața publicului germano-român din timpul ocupației. Germanii au adus însă trupe de dramă și de operă, formate adesea și din elemente artistice de valoare. Necunoștința limbii germane de către marile mase ale populației, amărăciunea și simțul de demnitate al păturilor intelectuale, sărăcia obștească, pe de altă parte, au ținut publicul român departe de teatrul german”⁴. În memoriile sale, Ion Opreșan prezintă Bucureștiul, poate și cuprins de o antipatie destul de mare față de *germanii cotropitori* ca și un „oraș străin” unde, pretutindeni se pot vedea „steaguri germane”, iar „coiful nemțesc” îl întâlnește la fiecare pas. Ceea ce îl intrigă cel mai tare pe autor este modul de trăire hedonist al ofițerilor „imperiali” care „se lăfăiesc pe Calea Victoriei la brațul femeilor române”⁵, situație pe care o întâlnim de altfel în toate statele ocupate de germani și care a generat numeroase scandaluri și procese publice după încheierea războiului.

Această problemă ce ține mai mult de moravurile ușoare, în care femeile rămase acasă au abordat o atitudine deloc neplăcută pentru cei plecați pe front, lucru ce a determinat manifestări și trăiri intense ale soldaților ce aflau despre purtarea soțiilor sau iubitelor, a avut urmări dintre cele mai nefericite: dezertări, căderi psihice etc. O prezentare comică la prima vedere este cea făcută de caporalul Dumitru Ciubrudean: „Mama povestește că femeile de acum sunt tare stricate: unele fac negustorie și contrabandă de mărfuri, apoi se terfelesc cu controlorii și cu soldații de prin trenuri, făcând câte și mai câte destrăbălări, pomenindu-se câte una și cu burta mare, dând de lucru moașelor, să se ocupe cu avorturile. Fetele care se poartă cu nasul ridicat, sau care sunt angajate ca surori de caritate se bălăcesc cu ofițerii și cu medicii asistenți ai spitalelor, din când în când, dând naștere la câte un copil din flori”⁶.

Astfel de manifestări, ar trebui să treacă neobservate în momente când spaimele și neliniștile ating cote inimaginabile. Totuși, hedonismul războiului se

³ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916 – 1919*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 547.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 283.

⁵ Ion Gr. Opreșan, *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916–1918)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003, p. 203.

⁶ Ciubrudean Dumitru, *Jurnal de front al caporalului Dumitru Ciubrudean*, Editura Poilitcă, București, 1964, p. 240.

pare că și-a făcut simțită prezența în societatea românească, provocând uneori adevărate scandaluri, dacă este să dăm crezare mărturiilor lui Constantin Argetoianu⁷. Totuși, asemenea scăpări ale femeilor rămase în teritoriul ocupat puteau provoca neliniști și chiar mânie în sufletele celor aflați pe front: „Pe deasupra și veștile care ni se strecoară din teritoriul ocupat, cu deosebire de la București, aruncă o lumină cu totul urâtă asupra unei părți a femeilor noastre. Pe lângă unele care și-au făcut datoria pioasă de a îngriji de răniți și suferinzi, multe din ele după trecerea primelor clipe nesigure a schimbării de regim, au uitat de suferințele neamului, continuând cu mai multă furie, viața ușoară de plăceri, care o duceau înainte”⁸.

Autoritățile politice și religioase s-au implicat activ pentru a veni în ajutorul celor de pe front în organizarea timpului liber. În acest sens, într-un ordin circular din iunie 1917, generalul Christescu anunță deschiderea unui cerc militar la Iași ce putea fi vizitat de toți ofițerii români și străini între orele 14 – 22, conducerea acestuia fiind încredințată unui comitet de generali și colonei. Existau și condiții ce reglementau funcționarea acestui local destinat petrecerii timpului liber: „În cerc se vor găsi la dispoziția vizitatorilor reviste străine, biliard și jocuri de șah și table; jocul de cărți este exclus sub orice formă. La cerc se va servi vizitatorilor deocamdată, dulceață, cafea, ceai și cel mai târziu peste trei săptămâni, se va servi și bere. Prețul consumațiilor servite va fi fixat de către comitet în costul lor și va fi achitat la consumare, însărcinându-l pe cercului. În cerc va exista un registru în care se va înscrie dorințele și reclamațiile vizitatorilor, de care comitetul va lua cunoștință și va căuta a le satisface, pe cât împrejurările vor permite”⁹.

În scop propagandistic și de îmbărbătare a ofițerilor, Mitropolitul Moldovei a cerut ca în data de 20 iulie 1917 în sala cinematografului „Modern” să ruleze filmele *Sosirea Ardelenilor în țară* și *vizita d-lui Ministru Francez al Munițiilor Albert Thomas*. Deși intrarea era gratuită și s-a permis ofițerilor să meargă împreună cu familiile, scopul derulării acestor filme era bine stabilit – însuflețirea sentimentului național¹⁰. La fel s-a procedat și cu răniții din spitale, colaborarea dintre autoritățile militare și profesori a dus la organizarea de către cei din urmă a diferite spectacole și șezători distractive în spitalele militare din Iași, acest lucru făcându-se cu acordul medicilor pentru a nu deranja pe cei grav răniți¹¹.

⁷ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, volumul al III-lea, Partea a V – a (1916–1917), Editura Humanitas, București, 1992, p. 109–111.

⁸ Lt. – Colonel Ștefan Paraschivescu, „La porțile Moldovei”. *Jurnal de război 7 iunie 1917 – 1 mai 1918*, Editura Marea Fabrică „Ancora”, Brăila, 1932, p. 47.

⁹ *Arhivele Militare Române*, fond Marele Stat Major, Secția 2 Informații, Dosar 466, fila 235.

¹⁰ *Ibidem*, Dosar 466, fila 277.

¹¹ *Arhivele Naționale Direcția Județeană Iași*, fond Spitalul Iași, Nr. 267, fila 38.

Sărbătoare și voie bună în timp de război

Plăcerile și bucuriile oferite de marile sărbători religioase, atunci când timpul sacru se manifestă prin slujbele de Înviere și de Crăciun, sunt de această dată mult mai sobre și caracterul esențial este dat de rugăciunile închinare memoriilor celor dispăruți. Vasile Bianu, participant la război, descrie atmosfera surprinsă în timpul plimbării prin Vaslui, cu ocazia sărbătoririi Nașterii Domnului Hristos: „În timpul plimbării am văzut copii umblând cu steaua și lume multă ca a doua zi de Crăciun, dar și aici ca și pretutindena nu puteai ceti pe fețele trecătorilor decât tristețe, jale și grija zilei de mâine”. Același autor se consideră favorizat de soartă că a putut petrece aceste sărbători în mijlocul celor dragi, mulți dintre cei mobilizați fiind în aceste momente pe front, sau în tranșee¹².

Deosebit de interesante sunt momentele de sărbătorire a Învierii Domnului pe front în armata austro-ungară, atunci când soldați și ofițeri reprezentând mai multe națiuni participă împreună la celebrarea serviciului religios, momente prezentate de către un participant, câțiva ani mai târziu. Sensibilitatea individului, greu încercată pe front, având de înfruntat moartea la fiecare pas, trăiește astfel de momente la intensitate maximă; totodată, sentimentul religios este trăit cu cea mai mare sinceritate: „Ceva peste sublim era în noaptea ceea acolo sus. Închipuți-vă, peste 3000 de inși, fiecare purtând în mâini lumini aprinse, a căror flăcări mistice se agitau la vântul ce trăgea cam rece dinspre pădure. O mie de inși erau civili, din oraș. Bohemi, domni și doamne, veniți anume să vadă măreția unei sărbători românești, iar două mii erau feciori din garnizoană, și încă niște sute de prizonieri: Sârbi, Ruși, Italieni. Cu toate că eram vreo 5 – 6 națiuni, și tot atâtea religiuni, toți însă eram cuprinși de vraja și farmecul sfintei sărbători”¹³. Bucuria acestei sărbători era întregită de timpul liber de care beneficiau soldații și ofițerii, uneori câteva ore, alteori 2–3 zile, momente în care comuniunea sacră se realiza la fiecare individ în parte.

Sărbătorirea Revelionului ce marchează trecerea dintre anii 1917 – 1918 a reprezentat momente de bucurie pentru membrii Casei Regale românești. Respectând tradițiile românești, ei au primit la Palatul Reginei o serie de invitați printre care se remarcă diverși scriitori, doamnele din Comitet, Nicolae Iorga, corul Mitropoliei, dar și urători veniți de prin „toate mahalalele Iașilor”. Iată cum este descrisă atmosfera de veselie și bună voie de la palat: „Maestrul Notara a zis cu mult foc frumoasa urare făcută în versuri de d. Iorga, completată după terminarea fiecărei strofe, de strigătele și chiotele urătorilor, care trăgeau strașnic din buhaiuri, pocneau din bice și sunau din clopote”¹⁴. Toate acestea se petreceau

¹² Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1926, p. 299.

¹³ Vasiova, Anul III, Nr. 7–8, Oravița, 1–15 aprilie, 1931, p. 13.

¹⁴ Vasile Bianu, *op. cit.*, p. 302.

într-un cadru mult mai restrâns decât de obicei și erau marcate de sobrietatea impusă de condițiile în care aveau loc. La fel s-au desfășurat lucrurile și în monarhia dualistă, la celebrarea zilei de naștere a împăratului Francisc Iosif I în data de 18 august 1914. Nici vorbă de manifestările desfășurate în anii precedenți. De această dată a fost sărbătorită și ziua ostașilor din tot imperiu, astfel că distracțiile, dansul, muzica și diferitele jocuri au fost înlocuite cu strângerea de colete și daruri pentru cei rămași fără ajutor, în urma mobilizării¹⁵.

Așadar, avem imaginea unei lumi care, deși aflată într-o perioadă de neliniști și incertitudini, știe să se distreze, să se relaxeze, dar, ceea ce caracterizează aceste manifestări este discreția ce le înconjoară. Atmosfera este una decentă, nu mai găsim acele exagerări ce se întâlneau în anii precedenți, parcă totul se face după o anumită normă și într-un cadru în care, totuși, o neliniște apăsătoare plutea deasupra tuturor.

Distracțiile din vecinătatea morții

Viața în tranșee nu este tocmai o plăcere dintre cele mai mari. Dușmanul la câțiva metri de tine, frigul și foamea ce deveneau tot mai insuportabile, dorul de cei de acasă, lipsa informațiilor de la cei dragi și, mai ales, gândul că oricând un glonț, chiar și rătăcit, îți poate provoca moartea, nu constituiau un mediu prea plăcut de existență. Și, totuși, aceasta era realitatea devenită obișnuință a soldatului aflat în tranșee. Putea el în aceste condiții să-și permită luxul de a se distra și ignora, chiar și pentru câteva momente, neajunsurile ce-l însoțeau la fiecare pas? Mărturiile par să confirme această ipoteză.

Astfel, povestirile hazlii și muzica erau nelipsite din cotidianul soldatului aflat pe front. În memoriile sale, generalul Radu R. Rosetti, cel care a conviețuit cu soldații săi în tranșeele de la Nămolosa, întărește această afirmație: „De obicei mesele noastre erau foarte vesele, chiar în tranșee. Aveam mulți tineri care totdeauna aveau ceva vesel de povestit. Se discuta despre toate cu o absolută libertate și se petreceau ceasuri plăcute. Muzica regimentului, sub conducerea vrednicului subșef Nicolaevici, ne cânta în toate serile, chiar când am fost în linia întâi”¹⁶. Se pare că, muzica reprezintă modalitatea cea mai folosită pentru distracția oamenilor chiar și în război. Același autor de memorii ne spune despre adevăratele „orchestre” ce însoțeau fiecare regiment și companie: „În afară de muzica militară, regimentul avea mulți lăutari (nu trebuie uitat că era recrutat din regiunea Ploiești – Mizil), așa că muzica nu lipsea la nici o companie și sub cel mai mic pretext apărea vioara, naiul și chiar țambalul. Acesta din urmă nu știu cum era transportat, probabil cu vreo trăsură de aprovizionare”¹⁷. Alt autor de memorii

¹⁵ Telegraful Român, Anul LXII, Nr. 83, Sibiu, sâmbătă 9/22 august 1914, p. 239.

¹⁶ Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, Editura Modelism, București, 1997, p. 205.

¹⁷ *Ibidem*, p. 206.

prezintă momentele emoționante ale vizitei pe front a scriitorului Brătescu-Voinești, atunci când „Sunetul metalic și duios al mandolinei s-a îngănat cu acel al țimbalei. ... Serenade d'Antrefois, serenade de Toselli, Ave Maria de Gounod...”¹⁸. Celebrele cărți de joc nu puteau lipsi nici din tranșeele soldaților, iar „datul în cărți” se pare că avea destul succes printre soldații puternic măcinați de sentimentul incertitudinii: „Una din petrecerile noastre de căpetenie era pe atunci să-l chemăm pe agentul de legătură al batalionului să ne „dea în cărți”. Iar el, cu niște apucături de profet, înșira cărțile soioase pe masă, le muta din loc, le mai schimba odată și apoi ne spunea fiecăruia mereu același lucru: „Drum de seară, adunare pe dreapta sau pe stânga, pericol de moarte, sfârșit victorios!” Iar noi, ca copiii, credeam. Credeam atât de mult, încât începurăm a-l ruga să ne vestească când se va isprăvi războiul”¹⁹. Totuși, cele mai liniștitoare momente, atunci când spiritul individului se eliberează de neliniștile din tranșee, apar cu ocazia marilor sărbători, așa cum este și cea a Crăciunului din 1917, sărbătorit departe de casă, dar cu multă voie bună: „Ne-am adunat în casa unui gospodar mai de frunte, să luăm împreună cina. Unul dintre camarazi a făcut rost de puțin vin bun. Băutura ne-a dezlegat limbile. Suntem veseli. Cântăm colinde ce preamăresc pe Fiul nou născut. De la o vreme curmăm șirul colindelor cu *Cântecul papei și sultanului*, ce avu darul să descrețească toate frunțile. Vinul se isprăvește, dar cântecul ne îmbia mereu la chef și voie bună. ... Niște ostași lăutari scârțiau din vioară, fluierau din trișcă și zdrăngăneau din cobză. ... Cu fetele împreună am încins o horă mare, să i se ducă vestea, ... hora s-a prefăcut într-o sârbă turbată. Puțini se țin în lanț până la urmă”²⁰.

Dacă la elitele politice și militare timpul liber însemna, mai rar ca de obicei, și distracții ce presupuneau petreceri mai mult sau mai puțin fastuase, viața pe front se rezuma la activități mai simple, de la care nu lipsea umorul și buna-dispoziție. Și toate acestea, le găsim chiar și înaintea unei lupte.

„Plăcerile” de care se puteau bucura cei căzuți în prizonierat, atunci când nu erau puși la diferite munci, nu sunt prea multe, totuși unele lagăre de prizonieri ofereau condiții mai decente. Astfel la Helmstedt exista o bibliotecă bogată cu cărți aduse din teritoriul ocupat, din Franța, Elveția și Germania. Șezătorile se țineau în mod regulat, cu timpul organizându-se orchestră și teatru, desigur la dimensiunile și condițiile unui lagăr de prizonieri de război²¹. Petre Nemoianu, român transilvănean căzut prizonier la ruși, descrie și el modul în care prizonierii își petreceau timpul liber: „În limitele acestui orizont, fiecare făcea ce

¹⁸ Lt.-Colonel Ștefan Paraschivescu, *op. cit.*, p. 100.

¹⁹ Constantin Gane, *Prin viroage și coclacuri 1916-1917*, Cultura Națională, București, 1922, p. 198.

²⁰ Constantin Turtureanu, *În vâltoarea războiului (1914-1919)*. Amintiri, Tip. „Litera Românească”, Cernăuți, 1938, p. 95-97.

²¹ Ion Oprișan, *op. cit.*, p. 174-175.

dorea: turcii beau cafea și se rugau lui Mahomet; austriecii dădeau lecții și învățau meserii, germanii duceau o viață de completă izolare față de alte nații, fără să știm ce fac, ungurii cântau în cor, jucau teatru sau cărți, învățau Drept și făceau și multă, foarte multă politică. Pușinii români se strecurau nevăzuți prin această Babilonie, învățând cu zor rusește sau alte limbi ...”²².

O privire asupra cotidianului în timpul războiului ne oferă un tablou deosebit de interesant în care se poate ușor observa cum lumea românească angrenată în război, pe front, în lagărele de prizonieri sau acasă, a știut să se decupleze măcar pentru câteva momente de la grozăvia oferită de război și să petreacă timpul liber într-un mod cât mai plăcut, dar și decent. Astfel cele mai întâlnite situații sunt: lectura, teatrul, opera, șezătorile, scrisul de jurnale, poezii, scrisori, plimbările, studiatul, cântatul – de altfel, muzica, așa cum am putut vedea, era nelipsită din viața de pe front etc.

Confruntat în fiecare clipă cu cele mai sumbre gânduri și neliniști, spaima provocată de iminența morții, nu au oprit spiritul de destindere al soldatului aflat pe front să se manifeste în diverse moduri, pentru a crea starea psihologică necesară trecerii peste situațiile nefericite provocate de război. Buna dispoziție venea pe nesimțite, o glumă spusă de un camarad, o povestioară hazlie spusă de un altul, aveau un efect mult mai benefic decât ne-am putea închipui noi astăzi.

²² Petre Nemoianu, *op. cit.*, p. 92.